

ARANY ZSUZSANNA

Irodalompolitika A véres költő körül

KOSZTOLÁNYI ÉS A SZEKÉRTÁBOROK

*„Megtanult beszélni, ércesen és metszően,
olyan hanghordással, melynek nem lehet ellentmondani,
eltiporni minden gondolatot, mely a hallgató
agyában keletkezik, igazán uralkodni a lelkeken.”*

„A magyar író lába alól kiszaladt a talaj. Olyan erővel ordították a fülébe, verték a fejébe: »nemzeti irodalom«, olyan nagyszerűen megszervezték az ellenőrzését, a napi politika, a pártpolitika olyan kemény ököllel hajtotta végre rajta a maga hétpróbáját, hogy az író – ez a zaklatott, megrémített, meghajszolt magyar író, inkább lemondott arról, hogy napjaink magyar életének krónikása legyen. [...] hiába menekül a múltba, minden szónál, melynek igazsága keményebben hangzik [...] idegesen hallgatózni fog, vajon milyen visszhangja támad, hogy fogadják, hogy magyarázzák, hogy értik félre s kelnek nyomában gonosz támadások. S azután következnek a megváltoztatott értelmeik, elrejtett vonatkozások, meghamisított részletek, elrejtett vagy asztalfiókba rejtett fejezetek... [...] így nem lehet írni, ami az igazi írónál majdnem mindig azt jelenti: *Így nem lehet élni*” – indítja Fenyő Miksa Kosztolányi Dezső *A véres költő* című regényéről közölt kritikáját.¹

Vajon értelmezhető-e Kosztolányi műve olyan politikai allegóriaként, mely az első világháború végétől a fehérterrorig tartó történelmi időszak tapasztalatát foglalja össze? Igaz ugyan, hogy a „későbbi idősakra vonatkoztató, allegorikus értelmezés [...] a jelentést eltorzító kisajátítás veszélyét is magában rejt”,² mégis érdemes hangsúlyoznunk, hogy a szöveg számos olyan allúziót tartalmaz, melyek a korszak konkrét eseményeire reagálnak. Paradox módon azonban ezen áthallások föltárása nem Kosztolányi könyvének kulcsregényként való olvasási lehetőségét igazolja, hanem annak részbeni cáfolatát adja.

Köztudott, hogy sokan már a kortársak közül is Szabó Dezsővel rokonították Nero alakját, amit Kosztolányi Dezsőné szintén megerősített életrajzában. Ezen olvasat azonban több szempontból megkérdőjelezhető. Egyfelől sem Kosztolányi, sem Szabó nem tesz rá utalást, másfelől a Magyar Írók Nemzeti Szövetsége megalakulásával kapcsolatos életrajzi epizód sem mutat túl sok közös vonást *A véres költő*ben szereplő diktatórikus viszonyok rajzával.³ Szabó valóban elnöke volt a többek között antiszemita megnyilvánulásairól is hírhedtté vált

¹ Fenyő Miksa: *A véres költő*. Kosztolányi Dezső regénye, In Nyugat, 1922. jan. 1., 31.

² Szegedy-Maszák Mihály: *A történelmi regény létezési módja*. In Uő: *Jelen a múltban, múlt a jelenben*. Kalligram, Pozsony, 2016, 63–64.

³ Lásd bővebben Kosztolányi Dezső: *Nero, a véres költő*. S. a. r., jegyz. Takács László. Kalligram, Pozsony, 2011, 939–940. (Kosztolányi Dezső Összes Művei Kritikai Kiadás) (A továbbiakban: NeroKrK.)

társaságnak, ám mindez még mindig nem feleltethető meg annak az összetett karakternek, amelyet Nero képvisel, valamint működésük nem teljesen hozható összefüggésbe a császár által létrehozott, illetve fenntartott politikai rendszerrel.

Kosztolányi regényhősének Szabó Dezsővel való azonosítása leginkább a rendszerváltást megelőző időszak kultúrpolitikája, valamint annak támogatott irányvonala, a marxista kritika által népszerűsített értelmezés volt.⁴ Szabó ugyanis nemcsak antiszemita kijelentéseket tett, hanem antikommunistákat is, így az ellenszenves diktátor alakjával való párhuzamba állítása egyúttal a fehérterror, illetve ezen keresztül voltaképp a Horthy-korszak elítélését jelentette. A zsarnok alakját tehát ezek alapján nem lehetett megfeleltetni a kommünt vezető népbiztosoknak, mint ahogy a Nero által fenntartott „rendszer” sem a proletárdiktatúrának.

A fehérterror időszakával történő összeolvasásra a regény megjelenésének dátuma (1921) szintén alapot adott. Még maga Kosztolányi Dezsőné is (a Szabó Dezsővel folytatott vitán túl) az Új Nemzedékben töltött időszakra utal életrajzi könyvében.⁵ Kosztolányi azonban – leveleinek és nyilatkozatainak tanúsága szerint (is) – 1921 nyarán már befejezte művét, pedig akkor még javában a nemzeti radikális irányvonalat képviselő hírlap munkatársa volt, s még a *Pardon* rovat glosszáit is napi szinten írta.

Megkérdőjelezhető tehát, hogy a regény konkrétan annak a rendszernek – és képviselőinek – kritikája lenne, melynek Kosztolányi jól fizetett újságírója volt. Sőt, *A véres költő* 1923-ban még az Akadémia Péczely-díját is elnyerte, ami újfent azt sugallja, hogy a mű nem feltétlen a keresztény kurzust bírálja. A díjat odaítélő bizottság tagjai a konzervatív irodalomszemléletükről híres Ferenczi Zoltán, Voinovich Géza és Szinnyei Ferenc voltak. Az ünnepélyes díjkiosztást követően a kommün utáni emigrációba kényszerülők lapjának, a Bécsi Magyar Újságnak hasábjain például olyan cikk is napvilágot látott, mely Kosztolányit – ha nem is az új rezsim kegyeltjeként, de legalábbis – köpönyegforgatóként, lefizetett zsoldosként, illetve az újra testet öltött Neróként állítja be: „[Szinnyei Ferenc] a legázolt magyar tündérművész virágágyain állva átnyújtja az inkarnált véres költőnek, Kosztolányi-Kameleon Dezsőnek, a kétezer magyar papírkoronát.”⁷

Ugyancsak a Bécsi Magyar Újság hasábjain jelent meg Németh Andor cikke, mely arra is rávilágít, hogy a regény esetlegesen a Tanácsköztársaság allegóriáját is adja, valamint megerősíti a korábban idézettekben (is) levonható következtetésünket, miszerint Kosztolányi nem feltétlen volt az emigránsok kedvence. „Az a monumentálisnak ható freskó, melyet élesen csillogó vörös, kék, zöld, de főleg vörös színekkel mázolt Kosztolányi” – olvasható Németh megjegyzése, mely talán a vörösterrorral kapcsolatos áthallásokra vonatkozik.⁸ Az emigrációba kényszerült szerző a továbbiakban azt is kifejti, hogy lesznek, akik „a politikumot lesik majd, s Neró vonásai mögött Kosztolányit, a korrajzban pedig a fehérterror világát

⁴ Lásd még NeroKrK 1164.

⁵ „Ennek a regénynek a megteremtője voltaképpen a *Szabó Dezsővel*, 1920. november első napjaiban, a sajtóban lezajlott irodalmi harc. [...] Néhány más író- és újságírotársának magatartása, az *Új Nemzedék*-től való távozásának körülményei is anyagot adnak a munkához.” Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Révai, Budapest, 1938, 241.

⁶ Utalás Móricz Zsigmond szintén pályadíjra jelölt, *Tündérművész* című regényére.

⁷ [Szerző nélkül]: *A véres költő legázolta a tündérművészt*, In Bécsi Magyar Újság, 1923. okt. 31., 5.

⁸ Németh Andor: *Kosztolányi Dezső: A véres költő*, In Bécsi Magyar Újság, 1922. jan. 22., 6.

vélik megtalálni. Ebben nincs igazuk [...]”⁹ Cikke folytatásában maga Németh is egyenlőségjelet tesz Kosztolányi és Nero alakja közé, mely gesztusával a regény írójának „politikai eltévelyedései” okán megfogalmazott önkritikájaként olvassa a művet.

Némethtel részben egyetértésben állíthatjuk, hogy a szövegben valóban található utalások, melyeket öntükröző gesztusként értelmezhetünk. Amikor például azt olvassuk, hogy Nero – saját létfélelmetől menekülve – írni kezd, s közben paradox módon kéjjel vegyes borzalmat tapasztal, könnyen földéződhetnek bennünk Kosztolányi önvallomásai: „Ami előbb ködben jelentkezett, már világosodott, [...] látni lehetett az alakokat, erős fényben, hallani lehetett a hangjukat, tisztán. Nero sötétsége is engedett. A borzalmas édesen csiklandozta, a félelmes kellemes ájulatot és kéjet gerjesztett benne. Minden pillanatban növekedett a biztonság. Kezében tartotta azt, amit mondani akart. Csak írnia kellett, sokat, sokat és gyorsan.”¹⁰

Ezenkívül olyan részletek is találhatók *A véres költőben*, melyek a köztudottan önéletrajzi elemekben bővelkedő *Esti Kornél* egyes epizódjaival olvashatók össze. Az áruhába öltözött császár és két cimborája, Zodicus és Fannius például ugyanolyan tréfákat eszelnek ki, mint a Balkán Egylet tagjai. A három szereplő a Kosztolányi, Somlyó és Karinthy alkotta társuláshoz hasonlóan mindenkinek köszön, illetve ugyanúgy ugratják az utcalányokat, ahogyan az *Esti Kornél Ötödik fejezetének hősei*.¹¹

Végül érdemes utalnunk arra az epizódra, amikor a kommünt követően maga Kosztolányi is beleesett a csapdába, s írókat kezdett egyes szekértáborok zászlaira tűzni.¹² Petőfit, a magát keresztény nemzetiként meghatározó oldalra állító igyekezetét Gábor Andor a következőkkel igyekezett lecsillapítani: „Petőfi az övék? Akkor kié Kosztolányi? Én tartom a rokonságot vele is, a többiekkel is, akkor is, ha ő most, átmenetileg, szégyent is hoz a famíliánkra. Mert mi, költők, egyetlen nagy szent családhoz tartozunk, még akkor is, ha nem szeretjük egymást, s még akkor is, ha egyőnket zsidó anya, másőnkat kreol, vagy néger, vagy japán szült bele a családba. Mi egymást ki nem tagadhatjuk.”¹³ Nem tudjuk, mennyiben foglalkozott akkor Kosztolányi Gábornak a válaszával, de tagadhatatlan, hogy nem sokkal később (1922-ben) már a magyarságot összetartó nemzeti erőként *az anyanyelvet* határozta meg – amiben persze nagyban közrejátszott Trianon is, s a kulturális értelemben vett Nagy-Magyarország ideája –, azaz *nem a származást és nem a faji és/vagy felekezeti hovatartozást* vette alapul.¹⁴

Nem állíthatjuk tehát, hogy *A véres költő* teljes mértékben nélkülözné a fehérterror időszakára vonatkozatható reflexiókat és önreflexiókat, illetve a főként Bangha Béla páter nevével fémjelzett kultúrpolitikai irányvonal, s egyáltalán a Prónay-féle különítmények rémtetteinek bírálatát. A *Forradalom* című fejezetben, amikor a forradalmárokkal való leszámolásról esik szó, könnyen asszociálhatunk a kommün leverésére, valamint az abban résztvevők sorsára. Ahogyan Kun Béla és társai Bécsbe emigráltak,¹⁵ úgy sikerül Zodicusnak és Fanni-

⁹ Németh: Kosztolányi... I. m. 6.

¹⁰ NeroKrK 83–85.

¹¹ Lásd NeroKrK 129–135.

¹² Lásd pl. [Kosztolányi Dezső]: *Tehetség és fűrgesség*, In Új Nemzedék, 1920. szept. 18., 1.

¹³ Gábor Andor: *Övék-e Petőfi?*, In Bécsi Magyar Újság, 1920. szept. 22., 3.

¹⁴ Lásd pl. KD levele Tolnai Vilmosnak, [Bp., 1922. febr. 14.]. In Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Összegyűjt., s. a. r., jegyz. Réz Pál. Osiris, Budapest, 1998, 470–471.

¹⁵ Lukácsék például 1919. augusztus végén – szeptember elején egy Mackensen-hadseregbeli főhadnagynak fizettek, hogy kicsempéssze őket a határon.

usnak „idejekorán kereket oldania”. Ahogyan az áldozatokat kivégezték, úgy kerül Natalis nyakára is „hurok”, a többiek pedig vagy pártfogókat keresnek a másik oldalon (sokan valóban a vörös után „fehérre festették” magukat, amint arról többek között Göndör Ferenc kiadványai tudósítanak),¹⁶ vagy egymást adták föl, s csupán „a szélsőpárt néhány embere viselkedett méltóságosan”.¹⁷

Milyen nyilatkozatokat tett maga Kosztolányi műve áthallásaival kapcsolatban? 1922-ben a Színházi Élet hasábjain megjelent interjú készítője az alábbiakat vetette föl a regény írójának: „»A véres költő« alakjai olvasás közben megelevenednek és önkéntelenül is ma élő alakokra gondolunk.” Kosztolányi mindeerre így reagált: „A kérdésre nem válaszolhatok nevekkel, mert senkit se akartam lemintázni, [...] úgy látszik, az élet jegyét viseli magán regényem. Az élet pedig akkor is csak olyan volt, mint ma. Színészek játszottak, fizetett tapsoncok működtek, kabaré-jeleneteket adtak elő, az írók szembe dicsérték munkáikat s hátuk mögött szidták egymást. Valóban, ez a hanyatló és betegesen kifinomult kor egy antik irodalmi kávéház képét mutatja, hetérakkal, ripacsokkal, műkedvelő írócskákkel, hadigazdagokkal, forradalmárokkal s titokban szenvedő nemes lángelmékkel.”¹⁸

Kosztolányi felelete szintén fölfogható allegóriaként, hiszen kora kultúrpolitikai és irodalmi jelenségeire utal benne. Ennyiben tehát nemhogy cáfolja, de egyenesen megerősíti a regény allegorikus olvasatának lehetőségét. Sőt, később ugyancsak megjegyezte, hogy „a mai kort hasonlónak tartom Néroré korához”,¹⁹ illetve egy ízben azt is kijelentette: „semmi köze ennek [a regénynek] a latin történelemhez”.²⁰

Kosztolányi ismételten a Színházi Életnek adott interjúban jegyzi meg a következőt regényhőisével kapcsolatban: „Az izgatott, hogy juthatott oda.”²¹ Császárként választásakor ugyanis Nero még saját anyja strómanjaként lép föl, aki egyenesen retteg a ráosztott szereptől. A „császár” megszólítás hallatán például összeressen, a Claudius temetésére szánt gyászbeszédét Seneca fogalmazza meg helyette, a szenátorok összes levelét és okmányát pedig ellenvetés és bármiféle kétely nélkül írja alá.²² Nero tehát ekkor még a hatalmi csoportosulások öntudatlan – és/vagy szándékosan (ön)tudatlanságban tartott – *bábja*. A fiatal uralkodó ugyanis „anya tilalma folytán nem foglalkozott bölcelettel”,²³ így trónra kerülésekor még egy ideig megmarad Agrippina eszközeinek.

A kortársak azonban nemcsak Nero, hanem Seneca alakjának is keresték a megfelelőjét, s benne szintén – sőt, őbenne a leginkább – fölfedezték a világháborús éveket követő politikai eseményektől megundorodott Kosztolányit. A regényben valóban számos áthallást találunk, melyek alapján az ókori bölcs karaktere rokonítható a szerzőével. Seneca például rendre és demonstratíván „elefántcsont asztalánál” ül, vagyis a maga választotta *elefántcsonttoronyban*,

¹⁶ Göndör Ferenc: *Garázdálkodásom a diktatúrában*. Világosság Ny., Budapest, [1920], Göndör Ferenc: *Vallomások könyve*. A szerző kiadása, Wien, 1922.

¹⁷ NeroKrK 639–641.

¹⁸ [Szerző nélkül]: A „Véres költő”, In Színházi Élet, 1922. jan. 15–21., 30.

¹⁹ Somlyó Zoltán: Négyszem közt. Kosztolányi Dezsővel, In Literatura, 1927. szept., 307–309.

²⁰ Kosztolányi Dezső: *Hogyan születik a vers és a regény?* Válasz és vallomás egy kérdésre I–II. A Pesti Hírlap Vasárnapja, 1931. márc. 8., 15., 3–4., 4–5.

²¹ [Szerző nélkül]: A „Véres költő” ... I. m. 30.

²² Lásd NeroKrK 49.

²³ NeroKrK 57.

távol a *pártirodák zajától*. Az utalásról könnyen eszünkbe juthat Kosztolányi szállóigévé lett megállapítása, melyet 1933-as *Önmagamról* című esszéjében fogalmazott meg.²⁴

Éppen Seneca figurájának elemzése juttathat újfent arra a megállapításra, miszerint a régeny hősei – köztük a címszereplő – összetettebbek annál, semhogy konkrét történelmi személyeknek feleltessük meg őket. „Most is csak villájára gondolt, melyet a császártól kapott” – állítja az öreg bölcsről a narrátor.²⁵ Köztudott, hogy Kosztolányi Hatvany báró kezességének köszönhetően jutott hozzá ahhoz a budai villához, mely egykor a Logodi utca és a Tábor utca sarkán állt. A hír gyorsan terjedt, s kisebb-nagyobb csúsztatásokkal már pletykalapokban is olvasható volt.²⁶ Amennyiben Senecát Kosztolányival azonosítjuk, úgy az idézett szöveghely alapján Nero Hatvany Lajossal válik megfeleltethetővé.

Mindezt további életrajzi egyezések támaszthatják alá: Kosztolányinak 1918–1919-ben éppen Hatvany volt a hivatali főnöke, így nemcsak házáat, de fizetését is tőle kapta. Kosztolányi ekkor mint a Hatvany tulajdonában lévő Pesti Napló belső munkatársa (állandó vezércikkírója) tevékenykedett, ezenkívül a lap irodalmi mellékletének (Eszkendő) Karinthyval együtt szerkesztője volt, valamint kötete jelent meg a napilap saját kiadójánál, a Pallasnál.²⁷ Lekötelezett helyzete, a jelentős tőkével rendelkező bárónak való végeredménybeni kiszolgáltatottsága tehát egyértelmű volt.

Hatvany és Kosztolányi konfliktusa szintén közismertnek mondható, amint arra például Tóth Árpád levelei is rámutatnak.²⁸ Az idővel kialakult rossz viszonyt igazolhatják azon kijelentések is, melyek a Kosztolányi által vezetett *Pardon* rovat némely cikkében olvashatóak: 1919 októberében például az egyik névtelen glosszában – melyről ugyan nem állíthatjuk, hogy Kosztolányi lenne a szerzője – egyenesen a Pesti Napló őszirózsás forradalomban való részvételét vetik a báró szemére.²⁹ 1921 májusában pedig, amikor Kosztolányi Dezsőné Bécsbe látogatott, hogy férje külföldi megjelenési lehetőségeiről tárgyaljon, épp Hatvany volt az egyik, aki hátat fordított.³⁰ A báró és Nero alakjának rokonítása mellett tehát szintén lehet érveket fölsorakoztatni.

Mely történelmi személyiségekkel állítható még párhuzamba *A véres költő* zsarnok uralkodója? Miután Nero irodalmi ambíciókkal bír, így célszerű az 1918 és 1921 közötti időszak reprezentánsai közül azon közéleti szereplőket kiemelnünk, akik nemcsak politikai, hanem

²⁴ „Az elefántcsonttorony még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda.” Kosztolányi Dezső: *Önmagamról*, In Nyugat, 1933. jan. 1., 4–7.

²⁵ NeroKrK 59.

²⁶ Pl. „Kosztolányinak, aki már évek óta a legrendesebb családapája, Ádám nevű kis fia van. Imádja és házat vásárolt néki. Új gazdája, Hatvany báró, a Pesti Napló tulajdonosa, jót állt érte egy banknál, ahol évente ötezer koronát kell fizetnie, körülbelül majd ötven éven át. Kosztolányi az első magyar költő, aki házat vehetett, de azt a házat már csak majd a fiú fogja élvezhetni. Mostanában kétezer koronát keres havonta, pocakot ereszt és naponta átlag húsz órát dolgozik.” [Szerző nélkül]: *Mai pesti költők*. Kosztolányi Dezső, In Rendkívüli Újság, 1918. 10–11.

²⁷ Kosztolányi Dezső: *Káin. Kosztolányi Dezső novellái*. Pallas, Budapest, 1918.

²⁸ Lásd *Tóth Árpád Levelei*. S. a. r. Kardos László. Közrem. Kocztur Gizella. Akadémiai, Budapest, 1973.

²⁹ [Szerző nélkül]: *Pardon... Mérheterlen öröm*, In *Új Nemzedék*, 1919. okt. 15., 5. Lásd még *Pardon... Az Új Nemzedék rovata* Kosztolányi Dezső szerkesztésében 1919–1921. Szerk. Arany Zsuzsanna. Osiris, Budapest, 2019, 71–72.

³⁰ Lásd bővebben *Pardon... Az Új Nemzedék rovata... I. m. És: Arany Zsuzsanna: Kosztolányi Dezső élete*. Osiris, Budapest, 2017.

írói pályafutásukról is ismertek. A korszak bővelkedett az efféle karrierekben: egyfelől a Károlyi-féle forradalomban túlreprezentált volt az – elsősorban szociáldemokrata és polgári radikális elveket valló – írók és újságírók társadalmi rétege, másfelől a kommün vezetőségének szintén bőven találunk tollforgatókat.

Pogány József például nemcsak a Népszava és a Szocializmus újságírójaként dolgozott, illetve írt tanulmánykötetet³¹ s közölt műfordításokat, hanem a Tanácsköztársaság hadügyi, majd külügyi és közoktatásügyi népbiztosa, illetve a Vörös Hadsereg II. hadtestének parancsnoka is volt. 1919 júniusának végétől ő foglalkozott az írók és újságírók helyzetével. „Pogány József került Szamuely helyére. Ő már foglalkozott irodalommal, amiből nagy baj lett” – jegyezte meg róla Kassák Lajos.³²

A népbiztos *Napoleon* című darabját – hatalmának delelőjén – nemcsak megjelentette,³³ hanem elő is adatta a Nemzeti Színházban. Schöpflin Aladár komoly méltatást közölt róla a Vasárnapi Újság hasábjain, ám joggal gyaníthatjuk: nem a saját meggyőződését vetette papírra. Megállapítja, hogy a darab nem politikai jellegű – mint azt sokan várták volna –, hanem pszichológiai problémát dolgoz föl: „A nagy ember, akinek terhére van a saját nagysága, nem jut hozzá tőle, hogy a maga életét élje [...] mert bár ura lehet az egész világnak, rabszolgája, a felszabadulás lehetősége nélkül, a saját küldetésének. Nagyon érdekes gondolat ez, igazi íróra vall s igazi íróra vall a mód is, ahogy Pogány felállítja. [...] Komoly dologban vettünk részt, komoly, gondolkodó és elmés író mutatta meg magát előttünk.”³⁴ A „császár” tehát nem politikusi minőségében állt színpadra, hanem „költőként”.³⁵

Schöpflinnel ellentétben Fenyő Miksa már nem volt ennyire „elnéző” a Nyugat hasábjain: „Mi ez, mit akart az író? A cselekmény, melyet bizonytalan kézzel összetákol, minden érdekesség nélkül való, suta. Egy kutyát nem lehetne vele kicsalni a kemencéből. [...] Unalmas és henye jelenetek hosszú sora, vérszegény dialógus, sehol egy mondat, egy szó – oázis a sivatagban – hol az ember felfigyelne s áhá mondaná. [...] Pogány József nem költő. Legfeljebb valaki, aki nagyon messziről és nagyon irigykedve néz azokra a tájakra, hol az igazi költők járnak.”³⁶ Talán nem véletlen, hogy Pogány épp e bíráló megjelenését követően tiltotta be a Nyugat folyóiratot. S talán az sem véletlen, hogy a kommün bukása után az emigránsok lapjai egyenesen „fehérré vedléssel” vádolták a kiadványt, mely egyébként elsőként közölte a Nero-regényt.³⁷

A kortörténeti epizód ismeretében joggal merülhet föl bennünk a gyanú: Kosztolányi talán a népbiztos „irodalmi karrierjét” látván merített ihletet a *Taps* és *Az isteni színész* című

³¹ Pogány József: *Harcok emberei. Irodalom és politika*. Népszava, Budapest, 1918.

³² Kassák Lajos: *Egy ember élete*. II. köt. Magvető, Budapest, 1983, 103.

³³ Pogány József: *Napoleon*. Dráma három felvonásban. Hornyánszky, Budapest, [1919].

³⁴ Schöpflin Aladár: *Pogány József: Napoleon*. Dráma 3 felvonásban. A Nemzeti Színházban, In Vasárnapi Újság, 1919. máj. 25., 242–243.

³⁵ Való igaz, hogy ez a metafora a KD – Szabó Dezső közötti vitával is összefüggésbe hozható: „Szabó Dezsővel, az íróval nagyon keveset foglalkoztak áldatlan irodalmi viszonyaink miatt, inkább csak a politikussal, holott ő inkább írónak tartja magát, mint politikusnak.” *A pozitív irodalmi munkáról*. Kosztolányi Dezső nyilatkozata, In Nemzeti Újság, 1920. nov. 3., 6.

³⁶ Fenyő Miksa: *Pogány József: Napoleon*. Dráma három felvonásban, In Nyugat, 1919. jún. 1., 774–775.

³⁷ „A Keresztény Sajtóvállalat kiadványai mellett a fehérré vedlett Nyugat is táplálja olvasnivalóval a közönséget.” [Szerző nélkül]: *Magyar irodalom – Budapesten*, In Bécsi Magyar Újság, 1920. dec. 10., 3.

fejezetekhez, ahol a császár színházi föllépéséről esik szó. A fizetett tapsoncok, a beépített besúgók, a színházba vezényelt „nép” – akik inkább „cirkuszt” szeretnének látni, mint komoly darabokat –, a kevésbé sikerült előadás elismerésének diktatórikus eszközökkel való kikényszerítése mind párhuzamba állíthatók Pogány *Napoleonjának* bemutatásával.

De Pogányon kívül Lukács György is a Tanácsköztársaság kultúrpolitikáját meghatározó személyiség volt. „A proletárdiktatúra 133 napja alatt a kulturális életet irányító Közoktatásügyi Népbiztosság élén öt népbiztos fordult meg, de a munka dandárját a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond, és főként a kommunista Lukács György végezte. [...] Az Irodalmi Ügyosztály vezetését Lukács legjobb barátjára, Balázs Bélára bízta, de legtöbbször ő maga mondta ki a végső szót.”³⁸ *A véres költőnek* az irodalmi életet, valamint egyáltalán a császári kultúrpolitikát bíráló megjegyzései Lukács működésének bírálataként szintén fölfoghatók. A *Nőnek a szárnyak* című fejezetben például a (jobbára önjelölt) költők programszerű udvarba hozatala könnyen emlékeztetheti az olvasót az Írói Kataszter és a Direktórium intézményére. A kömmün ugyanis állandó fizetéssel kívánta honorálni az írókat, ám első lépésben azt kívánták kideríteni, ki számítson írónak, milyen és mekkora tehetséggel válhat valaki az állam által eltartott szerzővé. Természetesen az így kiválasztottaktól ideológiai elkötelezettséget vártak el.

A regényben számos irodalmi intrikáról is hírt kapunk. A tehetségek ellehetetlenítése – akár programszerűen – azonban több rendszer sajátja lehet, s korántsem csak az első világháború utáni időszakot jellemzik. Lucanus és Seneca beszélgetése bármely korra érvényes megállapításokat tartalmaz: „[A császár] Megtiltotta, hogy bárhol is szerepeljek. Tudod, az Orpheus miatt. Mert ő is pályázott, aztán látta, hogy mekkora sikerem volt múltkor a Phársáliával, melyet felolvastam a színházban. A felolvasásom végét meg se várta. Megszökött, azaz, hogy tanácsülésre kell mennie. Nem bírta el. Akkor már sejtettem.”³⁹

Milyen más történelmi utalásokkal találkozunk még a regényben, melyek arra engednek következtetni, hogy nem pusztán a fehérterror, hanem a Károlyi-forradalom és a Tanácsköztársaság időszakának allegóriájaként is értelmezhetjük *A véres költőt*? Nero például elviteti a „régii császárok szobrai”, s helyettük felállítatja saját szobrát. Gesztusa azt látszik igazolni, hogy uralkodása egy korábbi rendszer leváltásával kezdődött, tehát *forradalom* történt. Az első világháború végi Magyarországon köztudottan két forradalom (illetve egy „ellenforradalom”) is lezajlott, a „régii császárt” (a Habsburgokat) pedig leváltották. A társadalmi változás pedig a korábbi uralkodót ábrázoló jelképek megsemmisítésével is járt.

Nero elnyomó rendszerében mindössze egyetlen hivatalos napilap jelenhetett meg, az *Acta diurna*. Tudjuk, hogy a proletárdiktatúra hónapjaiban először a polgári napilapokat, majd az összes többi időszak kiadványt is betiltották. Tették mindezt papírhányra hivatkozva, holott tudható, mindez inkább alibiként szolgált a hatalomnak. „Tagadhatatlan, hogy a rendelkezésre álló papírmennyiség a még megmaradt lapok papírszükségletét is csak néhány hétre biztosította. Azonban ha a polgári lapok megjelenését nem akadályozzák meg, valószínűen sokkal gyorsabban lehetett volna külföldi behozatallal a lapok teljes szükségletét kielégíteni. Így azonban a magyar Tanácsköztársaságnak nem szállítottak papírt, mert az külföl-

³⁸ Babus Antal: *Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban*, In *Uó: Tanulmányok Fülep Lajosról*. József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 2003, 134.

³⁹ NeroKrK 173.

dön is számításba jött, hogy a sajtószabadságot eltiporták, a papírszállítás tehát a diktatúra megerősítését szolgálta volna” – tudósít többek között Weltner Jakab.⁴⁰

Az Acta diurna akár a Tanácsköztársaság háromszázézeres példányszámban megjelenő hivatalos lapjára, a Vörös Újságra is asszociálthatja az olvasót. A mindössze négy oldalból álló kiadvány azonban nem annyira napilap, mint inkább agitációs, propaganda jelleggel bíró kiáltványok sorozata volt. Ennek hasábjain fenyegették meg halálosan Kosztolányit és újságíróitársait is. A *Cikk a vezércikkről* című szöveg szerzője nyíltan támadta az „osztályfölötti osztállyá fajult henye kasztot”, s munkáselleneseknek, vad uszítóknak, „férgeknek” és „szívós álatkáknak” minősítette őket. A felhívás arra hívta föl a figyelmet, hogy a proletariátus eddig pusztá jóságosságából nem rakott rendet a „sajtódzsungelben”, a „morál inszaniti lovagjai” azonban rúttul visszaéltek a helyzettel. Ezért volt szükség az első (!) óvintézkedésre a „sajtóbrigantik” ellen, azaz a vezércikkek névvel való aláírása kötelezettségének bevezetésére. A cikkben konkrét utalás történik néhány inkriminált szövegre is, köztük Kosztolányi *Beer úr* című írására. Osztrákok elleni izgatással és nacionalista uszítással vádolták Kosztolányit, akit neve helyett a „lírai költő” díszítő jelzővel jelöltek.⁴¹ A cikkíró Hajdu Pál fenyegető sorai egyáltalán nem számítottak veszélytelennek a vörösterror időszakában, annál is inkább, mert egyes források szerint maga Lukács íratta a szöveget.⁴²

Kosztolányinak még a világháborús évek idején alkalmá nyílt megtapasztalni a titkoszolgálatok működését is.⁴³ A kémkedés „intézménye” nem számított újkeletűnek (a századforduló kávéházaiban szintén akadtak, akik „megfigyelni” ültek be), ám a kiélezett helyzet megkövetelte, hogy egyszerre sok helyen és nagyobb számban „dolgozzanak” kémek. Természetesen a megfigyelők később sem tétlenkedtek, a kommün hónapjaiban szintén aktívan dolgoztak. Szerepük a regényben is hangsúlyossá válik: az egyik kulcsfigura, Britannicus halálát közvetve a költők beszélgetését a fürdőben kihallgató Zodicus okozza.

A regény nem egy ponton idézi a diktatúrákat jellemző retorikát is. Britannicus és Nero párbeszéde szintén a politikai manipuláció eszközeit vonultatja föl. A jelenet többek között a mindenkori korrupció működését mutatja be, azaz mindazon módszereket, amelyekkel a hatalom alattvalókat vásárol magának. A hatalom „feltétlen szeretetet” vár el, együttműködést, tehát az alávetett helyzetben lévő ember aktív részvételét az elnyomó rendszer fenntartásában.

„És szeresd a császárt, ki szeretettel tekint reád. Szűnjön meg a félreértés, mely elválaszt, felejtjük a múltat és a csitri haragot. Szívesen látlak udvaromban, Britannicus” – kezdi mondanóját Nero.⁴⁴ Az idézett szövegből azonnal kitűnik, hogy manipulációról van szó: Nero egyáltalán nem tekint szeretettel Britannicusra, hízelgő stílusával pusztán alávetett helyzetbe kívánja őt kényszeríteni. Kettejük párbeszéde azért lesz rokonítható például Dosztojevsz-

⁴⁰ Weltner Jakab a hírlapírók közgyűléséről. In *Visszaemlékezések 1919-ről*. Vál., szerk. Kende János – Sipos Péter. Gondolat, Budapest, 1989, 198.

⁴¹ [Hajdu Pál]: *Cikk a vezércikkről*, In Vörös Újság, 1919. máj. 9., 3–4.

⁴² „»Mitriechen« – így fejezte ki magát a »marquis« – aki mit írt, azért állja is a helyét. És ezt az undok gondolkozást [...] ezt a ronda ghettó-zsidó kifejezést, [...] nagyszerűnek tartotta.” Ritoók Emma: *Évek és emberek. Ritoók Emma visszaemlékezései II. 1919. márc. – 1919 vége*, 40–41. OSZK Kézirattár, Fond 473.

⁴³ Lásd például Kosztolányi Dezső: *Őszintén szólva. Mit félsz tőlem?*, In Pesti Napló, 1917. szept. 23., 11.

⁴⁴ NeroKrK 193.

kij *A nagy inkvizítor legendája* című regényrészletével (*Karamazov testvérek*), mert ahogy Krisztus, úgy Britannicus is olyan hatalommal bír, amellyel az inkvizítor, illetve a császár nem. Sem Krisztus, sem Britannicus nem megvesztegethető. A hatalom számára azonban épp ezek a szabad individuumok jelentik a legnagyobb veszélyt, így az ő legyőzésük, illetve korrumpálásuk válik a legfőbb feladattá.

Nero a hatalmon lévők régi, jól bevált módszereivel kezdi Britannicus „lekenyerezését”. Szól az állítólagos közös érdekekről, „nagy terveket” emleget, nyájasan megdicséri a fiatal költőt, s végül fényes karriert kínál neki: „Nekünk kettőnknek együtt kell haladnunk, – szól Nero. – Nagy terveim vannak veled a jövőben. A questori, vagy consuli méltóság nyitva áll előtted, hogy érvényesítsd fényes tehetséged a birodalom javára. Kell talán tartomány? Csak egy szavadba kerül.”⁴⁵

A következőkben Nero már „testvéri” hangot üt meg. Érvélése afféle „elvtársi retorikává” lesz, amennyiben egy költőtől (mint Britannicus) társadalmi szerepvállalást vár: „Nem helyeslem tehát, hogy magányban élsz és nem kérsz részt a munka dicsőségéből. Némely esetben a szerénység szerénytelenség.”⁴⁶ A „munka dicsősége” kifejezés a tanácskormány retorikáját idézheti az olvasó emlékezetébe. Britannicus szabadkozására Nero még erőteljesebben „értésére adja”, hogy annak politikától való elfordulása egyáltalán nincs ínyére („Úgy vettem ki szavaidból [...], hogy lenézted a közéletet, a politikát”), majd újabb manipulációs gesztushoz folyamodik, amikor saját magát is mint költőt határozza meg, politikus helyett. Megjegyzésével („Nekünk össze kellene tartanunk. Mind a ketten írunk, sokat használhatnánk egymásnak.”; „egyformák vagyunk, költők”) azonban szakmai féltékenységét is elárulja, valamint azon vágyát, hogy Britannicust utolérni kívánja, amit akkor is el fog érni, ha ehhez vetélytársát meg kell ölnie.

Miután szembesül Britannicus korrumpálhatatlanságával, újabb manipulációs gesztussal, a másik fél hibáztatásával, illetve saját sötét gondolatainak kivetítésével él. Nero szavai egyértelműen belső romlottságáról árulkodnak, az általa használt „te” személyes névmás pedig saját „én”-jének kifejezőjévé válik: „Gőgös vagy. Az a bajod. Nagyon gőgös és döllyfös vagy. Azt képezed, gonosz tervek lappanganak bennem, ellened. Talán, hogy nem beszélek őszintén. [...] A szívem tiszta. Semmi aljasságot nem rejtegetek. És szeretlek. Te nem szeretsz. Nem vagyok rossz. Te vagy a rossz.”⁴⁷

Természetesen Kosztolányi a párbeszédben nemcsak a hatalom gyakorlójának manipulációs módszereit, illetve az azzal járó retorikai fordulatokat mutatja be, hanem a pszichopata zsarnok sztereotípiájának lélektanát is megrajzolja. Nero például nem bírja a csöndet (melyben önmagával, saját ürességével és rossz lelkiismeretével kellene szembesülnie, valamint az általa „kivégzettek” halálhörgését meghallania), nem tud nyugodtan megülni, hanem izzad, fészkelődik és egyéb, neurózisra utaló mozdulatokat tesz. Összességében paranoid tüneteket mutat, s akaratlanul ugyan, de üldözési mániáját is több ízben elárulja: „Seneca, Lucanus, meg te. [...] főztök valamit, hátam mögött jeleket mutattok, melyeket csak ti értetek. [...] A nézésekben van valami rendkívül azonos. [...] valami titkod van. Egy boszorkányos fogás vagy babona, melyet csak te tudsz. Meg talán a társaid.”⁴⁸

⁴⁵ NeroKrK 195.

⁴⁶ NeroKrK 195.

⁴⁷ NeroKrK 205.

⁴⁸ NeroKrK 209.

Mindezek után nem meglepő, ha Nero – aki belül retteg – Britannicus megfélemlítésén fáradozik. Amikor a császár megkérdezi tőle, hogy „mondd, jó szenvedni?“, a fiatal költőt már sikeresen terrorizálta, hiszen az nem azt válaszolja, amit gondol, hanem azt, amit Nero *hallani akar* („Jó – felelt Britannicus és sietve hozzátette: – rossz.”), tehát saját szabad akaratát részben alávetette a torzult lelkű zsarnok elvárásainak. Ám Britannicus válaszát nemcsak a megfélemlített ember reakciójaként, hanem a bölcsesség jeleként is fölfoghatjuk: a bölcs ember „elbújik” a zsarnok elől, nem konfrontálódik vele, hanem inkább magára hagyja azt erőszakosságában.

A regény szereplői (köztük Nero) tehát sokkal összetettebbek annál, minthogy a korszak bármely képviselőjének – legyen az akár a népbiztosok egyike – megfeleltethetnénk, illetve minthogy magának Kosztolányinak („sötét oldalának”) tükörképeként tételezhetnénk bármelyikőjüket. A regény allúziói valóban sokszor a Tanácsköztársaságot, valamint egyáltalán a világháború utáni Magyarországot idézik, ám Kosztolányi e történelmi eseményeket nem utolsó sorban filozófiai és lélektani kérdésekként látja és láttatja, ezáltal pedig a vörös- vagy a fehérterrort idéző kulcsregényre való leegyszerűsítés érvényét veszti. A politikum tehát jelen van a műben, azonban messze nem a mindenkori „aktuálpolitika” szintjén, hanem annál sokkal árnyaltabban, s egyúttal általánosabb érvényű, „történelem feletti” törvényszerűségekhez jutva. Kosztolányi tehát a mindenkori hatalmi játszmákat úgy leplezi le, hogy közben megerősödik saját szellemi és alkotói szabadságában, illetve magának a művészetnek a szabadságát és a történelmi-társadalmi vonatkozásokon való felülemelkedését is „beteljesíti”.